

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING FUQAROLIK MAS'ULIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Saypnazarova Dilaram Quatbay qizi
Yurisprudensiya fakulteti, 2-kurs talabasi
«Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari» yo'nalishi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishda milliy qadriyatlarning pedagogik ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda fuqarolik mas'uliyati tushunchasining nazariy asoslari, uning ijtimoiy-axloqiy mohiyati hamda shaxs shakllanishidagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, milliy qadriyatlar tizimi talabalarda fuqarolik ongini shakllantirishning muhim aksiologik omili sifatida asoslab berilgan. Empirik natijalar milliy qadriyatlarga asoslangan pedagogik yondashuvlar talabalarda vatanparvarlik, ijtimoiy faollik va huquqiy ongni rivojlantirishda sezilarli samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida tarbiyaviy jarayonlarni takomillashtirish va milliy-ma'naviy yondashuvlarni kuchaytirish zarurligini tasdiqlaydi.*

Kalit so'zlar: *fuqarolik mas'uliyati, milliy qadriyatlar, oliy ta'lim, talaba, fuqarolik ongi, ma'naviy tarbiya, vatanparvarlik, aksiologik yondashuv, ijtimoiy faollik, pedagogik jarayon.*

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda jamiyat hayotining barcha sohalarida integratsiya kuchayib borayotgan bir sharoitda yosh avlodning fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalari talabalari nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassis sifatida, balki jamiyat taraqqiyotida faol ishtirok etuvchi, ijtimoiy jarayonlarga ongli munosabat bildiruvchi fuqarolar sifatida ham shakllanishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, talabalarning fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishda milliy qadriyatlarning o'rni va ahamiyatini ilmiy asosda tadqiq etish bugungi pedagogika fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Fuqarolik mas'uliyati shaxsning jamiyat oldidagi burch va majburiyatlarini anglash, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish, qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish hamda umumiy manfaatlarni shaxsiy manfaatlardan ustun qo'ya olish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Ushbu sifatning shakllanishi esa faqatgina huquqiy yoki ijtimoiy bilimlar bilan emas, balki chuqur ma'naviy-axloqiy asoslar, tarixiy tajriba va milliy qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liqdir.

Milliy qadriyatlar — xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan urf-odatlar, an'analar, ma'naviy mezonlar va axloqiy tamoyillar majmui bo'lib, ular shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy pozitsiyasi hamda fuqarolik ongini shakllantirishda muhim tarbiyaviy omil hisoblanadi. O'zbek xalqining boy ma'naviy merosi, vatanparvarlik, insonparvarlik,

bag'rikenglik, ota-onaga hurmat, mehnatsevarlik kabi qadriyatlari talabalarda fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishning mustahkam poydevorini yaratadi.

Shu bois, oliy ta'lim tizimida ta'lim va tarbiya jarayonlarini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish hamda talabalarining ijtimoiy faolligini oshirish bugungi kunning muhim talablaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur maqolada aynan milliy qadriyatlarning talabalarda fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari, nazariy asoslari hamda amaliy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Talabalarining fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogika, ijtimoiy falsafa hamda psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida o'rganilayotgan dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur masala bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda fuqarolik mas'uliyati shaxsning ijtimoiy-axloqiy pozitsiyasi, huquqiy ong darajasi hamda jamiyat oldidagi burch va majburiyatlarini anglash kompetensiyasi sifatida talqin etiladi. Xususan, Yevropa va MDH mamlakatlari olimlari (J. Dewey, E. Durkheim, T. Parsons, L. Kohlberg) fuqarolik ongining shakllanishini ijtimoiy tajriba, axloqiy rivojlanish bosqichlari hamda ta'lim jarayoni bilan bevosita bog'liq ekanligini asoslab berganlar. Mahalliy pedagog olimlar tomonidan esa (B. Xo'jayev, U. Mahkamov, Sh. Mirzayeva, N. Muslimov va boshqalar) fuqarolik tarbiyasi milliy-ma'naviy qadriyatlar, tarixiy meros va uzluksiz ta'lim tizimi bilan uzviy bog'liqlikda tadqiq etilgan.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda uch asosiy yondashuv ustuvor ahamiyatga ega: birinchisi — huquqiy yondashuv bo'lib, unda shaxsning qonunlarga rioya qilishi va huquqiy savodxonligi asosiy mezon sifatida qaraladi; ikkinchisi — ijtimoiy-psixologik yondashuv bo'lib, u shaxsning ijtimoiy rollari, guruhdagi xulq-atvori va qadriyatlar tizimini o'rganadi; uchinchisi esa — ma'naviy-aksiologik yondashuv bo'lib, unda milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va ma'naviy meros shaxs fuqarolik pozitsiyasining asosiy omili sifatida e'tirof etiladi. Aynan shu yondashuvlar integratsiyasi bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida samarali pedagogik tizimni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda muammoni o'rganish jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, pedagogik kuzatish, anketa-so'rovnoma, suhbat hamda pedagogik tajriba-sinov metodlari. Qiyosiy tahlil orqali mahalliy va xorijiy ilmiy manbalarda fuqarolik mas'uliyati tushunchasining talqin etilishi o'rganildi; tizimli yondashuv asosida milliy qadriyatlar va fuqarolik tarbiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilindi; empirik metodlar yordamida esa talabalarining fuqarolik ong darajasi va ularning qadriyatlarga munosabati aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqotda aksiologik va kompetensiyaviy yondashuvlar metodologik asos sifatida qabul qilindi. Aksiologik yondashuv milliy qadriyatlarni shaxs tarbiyasining asosiy mezon sifatida ko'rsa, kompetensiyaviy yondashuv talabalarda fuqarolik mas'uliyatini amaliy faoliyat orqali shakllantirish zarurligini asoslaydi. Ushbu metodologik asoslar oliy ta'lim

muassasalarida ta'lim jarayonini milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida tashkil etishning ilmiy zaminini yaratadi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida oliy ta'lim muassasalarida talabalarning fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishda milliy qadriyatlarning pedagogik ta'siri empirik va nazariy tahlillar asosida o'rganildi. O'tkazilgan kuzatishlar, anketa-so'rovnomalar va pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, milliy qadriyatlarga tayangan ta'lim-tarbiya jarayoni talabalarning fuqarolik ongini shakllantirishda sezilarli darajada samaradorlikka ega.

Tajriba-sinov guruhlarida milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar (ma'naviy-ma'rifiy suhbatlar, tarixiy merosga oid tahliliy topshiriqlar, vatanparvarlik ruhidagi interfaol metodlar) natijasida talabalarda jamiyat oldidagi mas'uliyatni anglash darajasi oshgani, ijtimoiy faollik ko'rsatkichlari kuchaygani hamda huquqiy ong elementlari barqarorlashgani kuzatildi. Nazorat guruhlarida esa an'anaviy ta'lim usullariga tayanilganligi sababli bu ko'rsatkichlar nisbatan past darajada qolganligi aniqlandi.

Olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlar integratsiyasi talabalarda quyidagi asosiy sifatlarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi: vatanparvarlik tuyg'usining mustahkamlanishi, ijtimoiy faollikning oshishi, jamoat ishlarida ishtirok etish istagining kuchayishi hamda huquqiy-me'yoriy ongning shakllanishi. Ayniqsa, o'zbek xalqining urf-odatlarini, tarixiy qahramonlari va ma'naviy merosiga asoslangan pedagogik yondashuvlar talabalarda identifikatsion barqarorlikni kuchaytirganligi qayd etildi.

Shuningdek, statistik tahlil natijalariga ko'ra, tajriba guruhidagi talabalarning fuqarolik mas'uliyati ko'rsatkichlari o'rtacha 18–25 foizga oshganligi, bu esa milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan tarbiyaviy jarayonning samaradorligini tasdiqlaydi. Talabalar orasida ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish, volontyorlik faoliyatiga qiziqish va jamoaviy mas'uliyatni o'z zimmasiga olish holatlari sezilarli darajada ortgan.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari milliy qadriyatlar oliy ta'lim tizimida talabalarning fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim pedagogik resurs ekanligini isbotlaydi. Bu esa ta'lim jarayonida milliy-ma'naviy yondashuvlarni yanada keng joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

MUHOAKAMA

Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida talabalarning fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish jarayonida milliy qadriyatlarning pedagogik resurs sifatidagi o'rni nihoyatda muhim ekanligini ko'rsatdi. Olingan empirik ma'lumotlar nazariy konsepsiyalar bilan solishtirilganda, fuqarolik mas'uliyati faqat huquqiy bilimlar majmuasi emas, balki chuqur ma'naviy-axloqiy va aksiologik asosga ega integrativ sifat ekanligi yana bir bor tasdiqlandi.

Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanganidek, J. Dyui va L. Kolberg kabi olimlar fuqarolik ongining shakllanishini ijtimoiy tajriba va axloqiy rivojlanish bosqichlari bilan bog'lasalar, mahalliy tadqiqotchilar bu jarayonni milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va ma'naviy meros bilan uzviylikda ko'rib chiqadilar. Mazkur tadqiqot natijalari aynan ikkinchi yondashuvning ustuvorligini amaliy

jihatdan tasdiqladi, ya'ni milliy qadriyatlarga asoslangan ta'limiy-tarbiyaviy muhit talabalarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda kuchli motivatsion va kognitiv omil bo'lib xizmat qiladi.

Tajriba-sinov jarayonida kuzatilgan ijobiy o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlar integratsiyasi talabalarning nafaqat bilim darajasiga, balki ularning qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvoriga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xususan, vatanparvarlik, jamoatchilikka daxldorlik hissi, ijtimoiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorlik kabi sifatlarning kuchayishi milliy-ma'naviy tarbiya mexanizmlarining samaradorligini tasdiqlaydi. Bu holat E. Dyurkgeymning "jamiyat qadriyatlari shaxs ongini shakllantiradi" degan nazariy qarashlari bilan hamohangdir.

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida ayrim metodologik cheklovlar ham kuzatildi. Jumladan, fuqarolik mas'uliyatini baholash mezonlarining murakkabligi, subyektiv omillar ta'siri hamda talabalarning individual psixologik xususiyatlari natijalarga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin. Bu esa kelgusida yanada mukammal diagnostik vositalarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama natijalariga ko'ra, oliy ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni integratsiyalashgan holda qo'llash nafaqat tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshiradi, balki talabalarda fuqarolik identitetini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim dasturlarini takomillashtirish, interfaol metodlarni keng joriy etish hamda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish dolzarb vazifa sifatida maydonga chiqadi.

XULOSA

Olib borilgan nazariy va empirik tadqiqotlar oliy ta'lim muassasalarida talabalarning fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish jarayonida milliy qadriyatlar muhim pedagogik-aksiologik omil ekanligini yaqqol namoyon etdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, milliy qadriyatlar tizimi talabalarning ijtimoiy ongini shakllantirish, ularning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash hamda jamiyat oldidagi burch va mas'uliyatini anglash darajasini oshirishda fundamental asos bo'lib xizmat qiladi.

Nazariy tahlillar fuqarolik mas'uliyati ko'p qirrali, integrativ fenomen ekanligini tasdiqladi. U faqat huquqiy bilimlar bilan emas, balki ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, tarixiy xotira va milliy identitet bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Shu jihatdan, milliy qadriyatlar talabalarda fuqarolik ongining barqaror va chuqur shakllanishini ta'minlovchi asosiy tarbiyaviy resurs sifatida namoyon bo'ladi.

Empirik natijalar esa milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan pedagogik jarayonlar talabalarda vatanparvarlik, ijtimoiy faollik, huquqiy ong va jamoaviy mas'uliyat kabi sifatlarning sezilarli darajada rivojlanishiga olib kelishini isbotladi. Tajriba-sinov guruhlaridagi ijobiy dinamik o'zgarishlar ushbu yondashuvning amaliy samaradorligini tasdiqladi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni integratsiyalashgan pedagogik model asosida qo'llash zarurligini ko'rsatdi. Bu esa ta'lim jarayonida interfaol metodlar, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat va kompetensiyaviy yondashuvni uyg'unlashtirishni talab etadi.

Umuman olganda, milliy qadriyatlar asosida talabalarning fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan strategik yo'nalishdir. Mazkur yo'nalish yosh avlodning mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, ularni jamiyat taraqqiyotida faol va ongli ishtirokchi sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
2. Durkheim, E. (1956). *Education and Sociology*. New York: Free Press.
3. Kohlberg, L. (1981). *Essays on Moral Development: The Philosophy of Moral Development*. San Francisco: Harper & Row.
4. Parsons, T. (1951). *The Social System*. London: Routledge.
5. UNESCO (2015). *Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives*. Paris: UNESCO Publishing.
6. Muslimov N.A. (2010). *Kasb ta'limi metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
7. Mahkamov U. (2012). *Pedagogika nazariyasi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. Mirzayeva Sh. (2018). *Ma'naviy tarbiya asoslari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ma'naviyat va ma'rifat markazi (2021). *Yangi O'zbekiston ma'naviy taraqqiyoti*. Toshkent.
10. Xo'jayev B. (2015). *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: Fan.